

२

द्वैशैलेषु सिगुणाः धिवे वर्षे धामनि भूषायां ललामेति बुधैर्मतः २२ रसो जले रसो हर्षे रसः शृङ्गारपु
 रकः रसः स्वादादि निर्दासः पारदो पिरसो विषं २३ दौरे पुष्परसे तोये मधे माषे घृते मृते सप्त स्वर्णेषु की
 लासं प्रवेदंति मनिषिणाः तिलपिष्टे मले मांसे विमले कोमले श्मनि शवे दौरे वले प्रादौ पलले
 परिचक्षते २४ जीवे राज्ञो वचो धर्मं तथा श्विनितुरंगमे सिते पक्षे विषे चाहं नाशकः स्याद्धरे पि च
 २५ वसुसूर्यो वसुदेवो वसुवर्हिर्वसुर्महि वसुमत्तं वसुद्रव्यं वसवो वै बुधादयः अक्षराणि स
 ताः वर्णाः वर्णाः श्वेता देवा गुणाः वर्णानां प्रमुखा गाथा वर्णाः श्रेया द्विजादयः शुक्लवर्णाः जर्जुना नाम पांडवाः
 न पैंर्जुना मतः अर्जुनस्त ए जातिः स्यादर्जुनः ककुभो दुमः २६ वलिस्त्री मकं ध्यमां गोर्मिर्वीली वर्षे जरा
 कृतं वलिः पूजा पहा स्यादलिर्दानवपुंगवः ३० वलिस्त्वत्पायकर्ता स्यादलिर्दृशस्तत्रयोः वलिः का
 का वलिः प्रोक्तो वलिर्वायसभो सैजने ३१ युग्मं ब्रह्मस्य वारणं पटुः पटुः स्यादपि वासनं जामवासी
 भवेत्पटुः पटुः काष्ठादिसंभवः ३२ युग्मं वीरदीदाः पटुः पटुः पटुः भूर्जहिताक्षरः पटुः सुकिमिजा
 तिः स्यात् पटो वत्सादिकथ्यते ३३ रंध्रे वस्त्रे विता मध्ये व्यवधाने तस्मान् वहरि रणैः वकाशे च

Ms. C
213

भा ६

तदपरिचतुरंगमे शितयद्विविशेषेचहंसशब्दोहरेपिच बाहुगुण्मेघनौवाहुरितिस्मृतः ११ इष्ट
कादिचयोहारोहारो मुक्ताणुणः स्मृतः ॥ हारौमानविशेषश्चहारो रजत उच्यते १२ आत्माभावोम
नोभावोभावः सत्याभावोपिच भावः पूज्यतमोलोकेयदर्थोभाव उच्यते १३ कुथाकंथासमारख्याताकुपस्या
त्करिकंवलयः कुपः कुशः कुपः कीटः प्रातः स्नायीदिजः कुपः १४ कुशेकालेतिलेक्षितेकागेकंवलेसालि
लेखरे दोहित्रेखड्गपात्रिजैकुतयाख्याः प्रवर्तते १५ वाणोवाचिपशौभूमौदिशिरश्मोजलदाणे खडे
गेमातरिवज्रेणैसुखेसत्येचगोध्वनिः १६ श्रियांयशसिसौण्डेयोनौकांतौमहिमिच सूर्यसंज्ञावि
शेषेच मृगांफेपिभगः स्मृतः १७ एष्वर्थस्यसमग्रस्य धर्मस्य यशसः श्रियाः ज्ञानवैराग्ययौश्च
वषण्णभग इतिस्मृतं खड्गेशरेचवज्रेचवलीवर्दचगोपुमान्त्र श्रियांनयनदिग्भाजभाटवाज
गुप्तजलेचपि १८ पर्जन्येराशिगीवाणौ व्ययहर्तारिभर्तारि मूर्खेवालेजिगीषौचदेवातिर्नरिक्कु
ब्धिनि १९ सूर्येचित्तेजलेकायेसुखेवत्पाणिभासते कामेकालेसुवर्णोचकशब्दोद्विणो ध्वनौ २०
वृषाख्येप्रीफलेपलेकुजरेपिकरेदिवि द्वायेतीर्थेक्षितिमिहचविशिष्टेपुष्करेध्वनि २१ ह्येयुषेध्वपु

अ० का०
इरामः

2

युग्मं वेलाकालविशेषः स्याद्वेलासिंधुजलोत्तदा वेलासेवांगुलिर्द्धेवेलोऽप्यांनाराः वनिः ५१ उक्ता
 येचप्रकोष्ठेचमुहूर्तेनियमेतथा द्वाणशब्देव्यवस्थायां समयेचनिगद्यते ५२ भ्रूणोभीरुदिजे
 भ्रूणोभ्रूणोगर्भाशयांशकः अन्यजोषितृशिष्टुभ्रूणोभ्रूणोविकल उच्यते ५३ श्रेष्ठद्वंद्वद्वितीया
 तो देवराजीव उच्यते शब्दादिविषयापंच प्रसिद्धसंज्ञकः अहिर्देयाविशेषस्यात्सूर्योदिरहिरुध्व
 गः शुजजोहिसमारव्यात सिंहकास्तनुरप्यहिः ५४ कोलोहिसवापदोवालो व्यालस्याध्याकुलः
 करी प्रमादवान्नरोव्यालो कोलोवल उदाहृतः ५६ पयस्विन्यज्जुनीधेनुः धेनुः कुंजरकामिनि
 असिपुत्री स्मृता धेनुः धेनुः तृतिशिवं करी ५७ वर्षाधर्मी वृषः श्रेष्ठेर्गोमर्तृस्वको वृषः ५८ वृक्षो
 वावलं वृषः कामौ वर्षाणां वृषाणां वृष उच्यते योगोयोगविशेषः स्यात्संयोगो योग इत्यपि ५९
 योगश्च स्वामिलाभः स्यात्सेमाधियोग उच्यते योगज्योतिर्विशेषः स्याद्विपाठः सीता लक्ष्मीरुमा
 सीता सीता सौस्वामी देवता सीता सौख्यजाया संसीता मंदाकिनी मता ६० प्रादिमक्षत्रियोनाभि
 नाभिश्चक्रस्य पिंडिका कुटंबस्या ज्ञाणाभिनाभिनिम्नोदरामता ६१ गोत्रं नामांस्वयंगोत्रं गोत्र
 श्रधरणी धरः गोत्रावसु धराज्ञेया गोत्रः सत्यचस्पताः ६२ चनो मेघो घनसांडको स्यता लघ्वः

३२५

विशेषेण सनेतरं ॥३३॥ अरिष्टं गृहमित्युक्तं अरिष्टं च प्रभाष्यं ३४ काकेनि विविशिष्टे च अरिष्टं ते
ममिरितं अरिष्टं नामिगे विदे अरिष्टः स्यादृषः सुरः अरिष्टं लसुनं प्रातुररिष्टं तज्जमेव च पुष्पं ३५
उद्विपं कंवलं प्रोक्तं कंवलं शोमजः पटः ॥ कंवलं अग्नौ सा स्ता कंवलं केलं स्मृतः ३६ हल्ले शके व
बलं मतः विपाठः कुतलः केशपपीपः कुतलो देशवाचकः कुतलः सूत्रधारश्च कृतं तस्य अर्जु
तलः ४० मणिलिङ्गाग्रः भागः स्यात्मणिः प्राप्ताको भगवजः मणिः कूपकुतो वधः प मरागादिका
मणि मणि सिद्धिरिते प्रोक्ता मणिः कापालिको बुधैः मणिर्मनोहरः कार्यः श्लाघ्येपि मणि स्मृतः
४१ पुष्पं तं त्रं शाखं तं त्रं तं त्रं सिद्धौ षड्विंशति पातं त्रं सुखं वलं तं त्रं त्रं पवनसाधने ४२ ॥
धातुदिप्रवृत्तिर्धातुः धातुः शैलो सलोद्भवः क्रियाभावाः स्मृतो धातु धातुर्देशरात्मकः ४३ ॥
नेत्रं वसुविशेषस्यान्नेत्रं चतुर्दशत परिवर्तं गुरोनेत्रो नेत्रः कस्तूरी का मणः सुधा प्रासाद
धा ३ भाग्यं मे पुं सुं वि पुत्सु धा मृतं सुधे हर्षि भोजने ते पा सुधा धा त्रि सुधामही ४४ सुधामस्मर
ति प्रोक्ता सुधा यज्ञविशेषकः सुधानृषिकरीशो पादेव माता सुं स्मृतो ४५ पुष्पं कांडो वा
सुला कांडः शरो हि वाभ्याशो मर्यादा कांड संज्ञका कांडस्यासत्ययः पाठे अर्द्धं कांडि कांडकः ५०
कांडः सर्गांत उच्यते कांडः कालो वलः कांडः सल्ले कांडतरे सपि ४६ कांडः १६ दु
डः

अ० का०
४ रामः

ति

3

ल

यकोपिसितो ज्ञेयसितो देव पुरोहितः ११ चित्रकंति कं प्रोक्तं चित्रकः श्वापदो मतः चित्रको मूलजा
तिश्च चित्रो को युरगो मतः १२ जयंती नगरे प्रोक्ता जयं चेत्का भुजा जयस्योषधमेव स्याजयं
तः शक्रसंभवः १३ धातको प्रोच्यते धात्री धात्री चामला कीमता धात्री वसुंधरा ज्ञेया धत्री स्या
स्तनदायिनि २० द्रोणः स्यात्कोरवाचार्यो द्रोणः कोक इति ॥ अतः द्रोणो गीरि विशेष स्याद्दो
णोस्तु चतुस्रहर्कोः २१ शुक्रो देव्य गुरुः प्रोक्तः शुक्रो मास ह शनौ शुक्रं रजौ विशेष स्याच्छुक्रं
सार इति स्मृतः २२ रोहितः शुक्रो को दंडै रोहितो मत्स्य पुंगवः रोहितो लोहितो रक्तः मृगजा
तिजातिस्तुरोहितः २३ वल्लोहलिवलं सैन्यं वलं सत्वं वल्लोषधी स्तनयो निर्वल्लो देव्या व
ल्लोक्ष्मीः वल्लोर्मही २४ प्रतिगृहो द्विजग्राहः सैन्यपृष्ठः प्रतिग्रहः प्रतिग्रहोऽनुबंधश्च प्र
तिग्रहप्रतिग्रहः २५ कुमात्रिकदं वस्यात्त्वदको विषयो मतः कदवो हृदमेदश्च कदवो नि
र्गुणा पुमात् २६ प्रियको वीज सारस्याप्रियको द्विपिचिवकः प्रियकः प्रियतोयस्याप्रियको मु
क्तको व्रतात् २७ अक्षो बिभीतको वृद्धः यकोऽक्षोऽक्षमिद्रियं अक्षो रावणि त्रिमुक्तः कुल्यं मद्रं

७३०

वीणाऽर्थनारवजनं इंद्रो मन्मथ चापदीपादीपठिनाः सांख्यशब्देषु च टे चतुर्भिर्कुलकं क
विर्जो विशेषस्याक्तविः कर्षणमेव च कविर्वीरनरइत्युक्तौ कविर्विषया लयो मतः टे करणां को
राणां विधात्कराणां द्वेजमुच्यते केराणां जातिभेदस्यात्कराणां नीद्रियाण्यपि टे पुंडरीको मतौ
व्याघ्रः पुंडरीकः कमंडलुः पुंडरीकः सीतो वर्णं पुंडरीकः सरोरुहं १०० सर्वाष्टा यक्षेत्रेयः स्व
णीमष्टायदं स्मृतं विभितको ऽष्टायदश्च कृषिजातिरुदाहृतः १ वालकेशाजलं वालं वा
लं वालं तृणां तथा वालसं प्यं शिशुर्वीलो वालो वेग उदाहृतः २ वालकः खेचरो व्याघ्रः वा
लकपृथुकः स्मृतः वालकं गंधद्रव्यं च जटाजालं च वालकं ३ श्यामा रात्री स्त्रिवृच्छा माश्या
भास्वी नवयौवना श्यामा प्रियंगुराख्याता श्यामा मात्या दृढदारुका ४ शुभा सुधा शुभा ह
त्या स्वही दीरी शुभा मता शुभा श्रेयः शुभा शोभा शुभा प्रोक्तो हरीतकी ५ कांतारं काननं प्रोक्तं
कांतारकेय शासनः इक्षुभेदश्च कांतारं कांतारं वर्त्म दुर्गमं ६ कांतारः दुर्भरोदरः द्विपाठः
खर्जूरं फलभेदस्यात् खर्जूरं रजतं मतं खर्जूरं कुड्मजातश्च खर्जूरं तृणगौधिकः ७

धुरामः

त

वनिम्रगः ८१ चक्रं पाद्विशेषः स्यात् रथांगं चक्रमायुधं चक्रं राष्ट्रं च स चक्रं व्यावर्तनं मतं ८२
सत्यं संधः खरो ज्ञेयः स्वरोऽपि पुरुषो मतः खरो रासभ इत्युक्तो व्यवहारेषु खरः ८३ जाति स्यात्स
हजारव्यातं माली जाति उच्यते गोजं च नम्र जातिश्च जातिस्वस्त्री च कीर्त्यते ८४ गोविषाणाः
फणां ज्ञेया भुंज गमफणाः फणाः फणाः जटाफणाः तस्या फणाः मंथना कुंडली ८५ तिले
कोत्तदभेद स्यात् तिलकं विंदुचित्रकं तिलकं कामसंज्ञ स्यात्प्रधानं तिलकं मतं ८६ गंधर्वे दि
जाति स्याद्गंधर्वोऽपि तुरंगमं गंधर्वोऽस्मृतो जीतो गंधर्वो मृगपुगवः ८७ मृगं प्रधानमिच्छं
ति मृगं च सिस्वरं विंदुः मृगं विषाणा मित्याहुः शब्दकोशविचक्षणः ८८ सारंगश्चातकः ख्या
तः सारंगः कुंजरो मतः सारंग पर्वतो ज्ञेयः सारंगोऽहिरिणो मतः ८९ सारंगः पंकजो ज्ञेयः सा
रंगोऽहं स उच्यते सारंगो विष्णुराख्यातः सारंगो ह्यथ उच्यते ९० सारंगश्चंद्रमित्युक्तः सारंगो
भ्रमस्तथा सारंगो दुद्धरो ज्ञेयः सारंगश्चापहंसयोः ९१ अज्वचेंद्रमरालवालक गजेंभं
गमेरु ह्नाडने रावौ शुक्लसुसौवा सारव सुमेसिंहैः पिके सारसे कर्पूरागुरुहेमरत्नवसुधा

अ० का०
६ राम

च२

5

अविशब्दोपवैमोक्षेयवर्तते/पिनिगद्यते न्यायितुले विद्योकोर्यदंडचित्रेचकलवा
कु१ ध्वनोदंभेचध्वरेगशब्दरोगहनापिच मृगपर्वतमंत्रेषु निरुष्टे पिचसंरः १२ अल्पे
तिब्रह्मध्वदेवमनोयज्ञध्वतिष्वपिपर्याप्ते शिष्यनैपुरोपक्षमेवकुशलध्वनि १३ वृत्तयः श
पथपीठे/धिश्वासस्ततहेतुषु यदंलक्षेपरित्राणे पादेवस्तु प्रतिष्ठयोः १४ दौषेति क्रमोदंडे
स्यादन्त्यायइध्वनिः स्वभावेजसिस्थाने धामशब्दोनिगद्यते १५ शाताचात्मनिचात्मनिये
ध्वने स्वारव्याप्रवर्तते कूटारव्यात्रितयेज्ञेया धनमायाऽऽकारपुच १६ परिहृदेहोप्रमाणाल्ये
मात्राख्यापरिकीर्त्यते इडाशब्दस्तुपीनीये भूतोच व्यसनेमतः १७ कीकशां शल्यमित्युक्तं
कारशल्यंचकथ्यते महेश्वरोत्तरः प्रोक्ताऽत्रैस्तुहं उच्यते १८ साधु शातप्रशस्येषु त्रिष्व
वसदिति ध्वनि प्रधाने राजलिंगेचककुदाख्याप्रवर्तते १९ स्नानमंडलयोर्निको निष्पे
दीनाश्रुक्रमयोः पुपुस्तसंगयोरंकः स्यादंकोलेखलक्षणोः २० विशिस्वेनेनैर्नैकिंव
धारव्यावलेपिच शरित्तविशेषस्याङ्गुः शब्दश्वकामुके २१ आदिलोमाप्रतवर्त्मव
र्त्यमार्गश्च कीर्तितः वर्त्महृत्प्रमाणं स्याद्वर्त्मदेहस्तु कथ्यते २२ दायोदंशहरोक्तोदा

६ रामः

गुरुपिता गुरु ज्येष्ठः गुरुर्देवपुरोहितः दुर्गहश्च गुरुः प्रोक्तो गुरुशिष्यमिवाचकः ८ वालिकं हिंशु
वारव्यातं वाल्मीकं कुंकुमं तथा वाल्मीकः स्याज्जनपदो वाल्मीकाश्वाजातयः ८ इत्यमसिंहस्तौ अने
र्धध्वनिमंजर्याश्चोकाधिकारप्रथमकांडसमाप्तः १ अथाश्लोकाईकांडः तटोवप्रप्रेतावप्रोवप्रः
केदाउच्यते सूर्याव्यालः शफोव्यालो व्यालो ज्ञेयश्चतुष्यः १ रामो जीरिर्महादुर्गे चित्रकूटं प्र
कीर्तितं श्रीजवले श्वरं प्रोक्तं सुवर्णीगिरि उच्यते २ अंगेदारेषु शय्यायांतस्य शब्दे विधियते ॥
तारास्वर्गे गृहस्थाने धिश्चमाहुर्मनीषिणिः ३ राक्षसद्वीपमित्युक्तं लंकास्याद्राक्षपत्तनं कि
ष्किंधानगरि द्दोया द्वावतरद्वीप उच्यते ४ अभिस्थेति समाख्याता कीर्त्तीकांतौ च कामनि रंभा
देवांगना प्रोक्ता रंभा च कदलिमता ५ मे चारवलेपि विदोया मोचापिकदलीमता कदोतिभ
वनातरभस्मेखला गजरज्जुषु स्यादाषाठे विशुद्धे गौ शुक्लेऽनुपहतेशु चि शक्रेपिवर्षि
कमधे महनागे घनाघनः ७ सक्षिप्रेभक्त शिको चतुष्टु धातेयुलाकवाक् ८ बले मरुति
मासेषु पक्षौ भिभव पार्श्वयोः तदभेदः करीरः स्यात् घटे बंध्या करे पिच दोहश्च दारेषु के दा
रे दोत्र हृद्दो च कीर्त्तते ९ शंखं केवलमस्य च विधा दुक्कं जवुधः निर्वाहो निर्गता पीडानि सर्ग

३० को
राम

6

दुग्धं युगफलं प्रोक्तं तथा युगं कदंबकं ३५ श्रेया सुमतसो दिवाः कुसुमानि च सज्जना कुसुमं युध्य
मित्पाहः स्त्रीरजश्वतकारवया ३६ शिफा शिफालिका श्रेया शिफा शिफा शिफानठा पुष्पं
तु सुहितं कर्म पवित्रं पुष्पं मुच्यते ३७ धवपतिर्धनो भोक्तृर्हृत् जातिध्वो मतः श्रवकस्तो
म्रधा तु स्म श्रवकश्च महेश्वरः ३८ खलो राशिखलो निचखलः पित्या कबुच्यते शालाश्ला
घ्या शिखा शाला शालिसा स्वाचवेश्मच ३९ मालो मात्यः स्थिरो माल्यो माल्यो माल्यं उदा
हृतं राक्षदेशविशेषः त्याखो भाराठा विधीयते ४० पलं मांसं पलं मानं पलोन्मुखस्तुला
पलः श्रालिः सहचरि श्रेया पंक्तिरालिः प्रकीर्यते ४१ दलं मर्द्धं दलं पणी दलं हस्पादिसा
धनं श्रानिः समभूभागस्यासं गामे व्यानिरिष्यते ४२ प्रतिज्ञा संगरो श्रेयः संग्रामः सं
गरो मतः ठल्लुकपुरुष इतस्यात्पुरुषतः पुंदरः ४३ आतके जगरे कुंते मत्सुः त्यात्मरूपे पिच
शंपा विधुच विज्ञेया शंफः संखः ध्वनिर्मतः ४४ ऊँतौ श्रमंतवारि विज्ञेयं देवभोज्यारण्यमते
कुत्सा कुंतौ समाख्यात कुंतु कुंतकं वकं ४५ कृतौ को धे तपो वै न्ये मनु शब्दं प्रज्ञेते दीपो घटे

च

९ रामः

यादस्तनोमाः विप्रलोवेणवस्कंधो विग्रहो वपुः उच्यते २३ कीरो हृदविशेषस्याह कीलश्च शुक्र उच्यते ली
वश्च कातरः प्रातः लीवः खंडप्रकीर्तितः २४ आहं वरोगजारावः तूयनाश्वकथ्यते रत्नकोसपुरी लुक्ते
प्राकारः कशियुर्मतः २५ प्राकोष्ठः कूर्यरस्याधः प्रकोष्ठे बरि कोष्ठकः प्रोक्तं वितानमज्ञो चं वितानां
शुन्यमुच्यते २६ सती दादाय लिदेवी सच्चरीत्रावली सती वधूना शिवधूभाया वधू पुत्रवधू रापि २७
तूवरो निर्विद्यो एणो गो निश्य श्रुस्तु वरः पुमान् कपर्दः श्वेतकेश्या स्याज्जटा जटो हस्ते च २८ पापीतां
संशारस्यः नृशंसावादिना स्मृताः शारदस्तु शत्कालः कालावृष्टिस्तु शारदः २९ उपकरो हस्त्या
नंसमीपं स्यादुपकरः अश्वेदोपिति दाघाः स्यान्निदायोऽपीष्म उच्यते ३० केतुर्ग्राहविशेषस्या
ध्वजा केतुरुदाहृतः कश्मलस्यादिशो केपिकश्मलो मोह उच्यते ३१ अवसाकथ्यते रीढरीढा
गतिरपि स्याते वर्द्धनं कृद्धनं प्राहर्वर्द्धनं वृद्धिरिष्यते ३२ कशेरुजलकंदु स्यात् पृष्ठा स्यात्स्थिक
शेरुकं निवाणमाश्रयं विधादभिलकवचंतथा ३३ कीर्कोश्वकपर्दः स्यात्कीनाशौ यमकर्षणो
नागो हृदविशेषस्याह नागो वरुणपन्नगौ ३४ कुलं सव कुलं गौत्रं शरीरं कुल उच्यते ॥

श्रुको
टरामः

वानराख्यातं श्रु कीर्त्यते चास्थि कीकशं रामेयस्यास्य सुज्जरो रामेयः कृद्विंधनं ५८ हरिद्रादजनो
प्रेक्षा उरिद्रा च विभावरी परिधः परिधातस्यास्य रिधादंड उच्यते ५९ करोहस्तः करोरस्मि क
रः कर्षण वेतनः वेडेडुडु भिरदे पुडुडु भि स्यात्तथा ६० नकः ६० धरापथी धराधाराः धरशैलो ध
राधृतिः मूलपुगलकः कंदः कंदो वारिद उच्यते ६१ प्रोक्तं विविन उद्यानं उद्यानं गमनं स्युतं व
र्द्धनी वा घटि सेया वर्द्धनी नृणां कूर्चिका ६२ रुधिरं कुंकुमं प्रोक्तं रुधिरं दत्त जन्मतं नंदन स्वजनः
पुन्यो नंदनः शक्रकाननं ६३ मास संचितं मिश्रुतं मास न संजै दसं सरः धावनं साधनं प्रोक्तं धाव
नः शीर्घवर्त्मनः ६४ स्पंदनाख्या देवदुमे स्पंदनो रण उच्यते परायणः स संगोतिः क्रीयाहीनः प
रायणः ६५ परायणं रियुस्थानं तत्सरसु परायणः करपथे कुलेवाणे वंश्या स्या कविभिर्म
ता ६६ जवज्जटो शिखंडोक्तिः कलापिष्ठ शिखंडिनः शिष्यभाजन देहेषु पात्रशब्द प्रकीर्तितः
६७ यादत्राणो रणो पक्षे लक्षवस्तु नियक्षवाक् द्वये आसि परि वारे कपापाले च गोशवाक् ६८
हसो गौशु रुडे चंद्रे दिजराज इति स्युतः कैवर्त्तं पिच कैवर्त्तं कैवर्त्तं सलिलं वरे ६९ पिष्यला

टरामः

उतारासुयोगशब्दोभिधीयते ४६ वृत्तलाकृतिकाज्ञेया गावश्च वडलाभताः ४७ पिंडे ध्वनौ न
वह्नुद्वयोदरइति स्मृतः दीपौ घटे सुरतारासुयोगशब्दोभिधीयते ४८ रोगेऽपि भग्नसूलाख्या तथा
प्रोक्ता विवशोऽङ्गोऽशस्त्रप्रमाणं मिच्छंति स्थितिहेतुं च कोविदा ४९ हरिणा पांडवो वर्णः कुम्भे
हरिणा स्मृतः कर्तृका तरो ज्ञेयः कर्तृका ध्वं स उच्यते ४९ कर्कशे दुःस्मृतो गच्छुः कर्कशे दुःस्मृतो
वर्णो प्राध्वं वंधनमिच्छंति प्राध्वं नम्रं च स्तब्धः ५० तुषारः दुद्रया पाणो तुषारः सुखवेणुषु सौ
च वयवविज्ञानं गमनेषु कलाभता ५१ संसारः दुद्रया पाणो संसारः दुद्रवेणुषु माणस्वलि
जरो न ज्ञेयो माणो को माणोऽपि च ५२ वीजमनं मरुवीजो वीजं वीर्यमुच्यते व्रजो गोष्ठो व्र
जो भर्गो व्रजोऽसंधो व्रजो गुणः वीर्यं शुक्रं चलं वीर्यं वीर्यं वीर्यं शुद्धाहृतं नक्षत्रस्य मन्वाना मधुस्य
स्य कर्कशो मधु ५३ विजिह्वः सुखिको ज्ञेयो विजिह्वस्तु भुजंगम् विज्ञेयं शायतं शय्या शय्यापु
स्तकसं चयः तस्य संमांसमाख्यातं तस्य संवल उच्यते वारुणी भद्रिराज्ञेया पश्चिमादिशी वारुणी ५४
मंडुरा वाजिशाला स्याददावपि मंडुरा स्तुतः स्तुतिर्मांसस्य स्तुतं सत्यं वा गम्भवेत् ५५ कौकश

३० कलधौतस्याकलधौतंचकांचनं वर्णाः कस्योच्युतकस्यः प्रोक्ता कस्योच्यपि व्यली २२ माहिलार
टेराम मणीचेयारमणी वेदिकामता प्राधानं प्रकृतिसंख्ये प्राधानं विदुरुतम ३ देवोश्च मरुतो ज्ञेया
मरुतोऽपि समीरणं मायाशब्दे बुधैरिच्छे मृतत्वकचविशेषतः २४ कुंडलं मंडलं प्राक्तं कुंडलं
काणिभूषणं प्रतिबंधं कुलाधारः प्रतिबंधो कुलक्रिया २५ चक्रं विटत्वसंवत्सरादरविंदं सरो
रुहं जंगालो जं वको भीरुशृंगालः कथितो बुधैः २६ वर्तिदीपशिखासूत्रं वर्तिनेत्रां जतो चित्ता
धूमाचायः कलिकस्या कलिंगो देशवाचकः २७ शैलेटणविशेषेऽर्के त्रिषु गमुदिति स्थितिः व
लीकश्च समीपस्या दलीको वा ऽवशारदः २८ सामजकुंजरो ज्ञेयो सामजः समयो मतः वाजिकः
पक्षिजातिस्त्या द्वाजिकानौ लयी लोका दृष्टे सारसोलक्ष्मणाः प्रोक्ता लक्ष्मणो राधवानुजः ल
क्ष्मणकुंदजातिस्त्या लक्ष्मणाचिकं चकथते २९ इत्यमरसिंहकृतौ अनेकार्थध्वनिमंजय्या
श्लोकाद्वाधिकारद्वितीयो समाप्तः ३० राजाचंद्रो नृपो राजापयदीरं पयोः जलः मित्रो भानुः
सुहृन्मित्रं दं दं दं नय १ उच्यते पुरोधवेण श्रवणं काननं मंडुच इत्याभूमिर्मिता गौश्च संज्ञा २ रा

रत्नजलाऽश्वत्थवस्त्रकर्तव्यवस्तुषु चंद्रमाश्चंद्रविज्ञेयः चंद्रमंभलोभद्वं १० सकलाब्रीहयः सस्यं
 विज्ञेयः सस्यमिक्षवदक्षुद्धरासस्येषुकुसविद्य इति श्रुति ११ करवीरोश्चमारः स्यादंगुष्ठः करवीरकः
 कर्माण्यवंधनस्थानंवारिवारिजजलंमतः १२ प्रचुरन्तरिविज्ञेयं सरिकाचनमंबुचः सूतः स
 द इतिज्ञेयः सपकारकटंवकः भयकोदुर्जनोज्ञेयोभयकः सरमासुतः सूतोभास्कर इत्युक्तः सूतः
 सारथिउच्यते १४ सौवीरश्च विशेषस्या सौवीरकांतत्रिकंमतं प्रतिरोधकश्चैरः स्यादुज्जनः प्र
 तिरोधकः १५ दोर्मदेनं स्य घण्टाप्रोक्तं घण्टाचक्ररुणामता भंगः यलायनं वीचिभंगोभंग
 श्रभाजनं १६ तीक्ष्णं तीव्रं समाख्यातं वीक्षणं लोहं संतिचमार्गणं याचकेज्ञेयो मार्गणं पि
 शालिमुखः १७ भंगः शिलीमुखख्यातो नाराचोपि शलीमुखः भुक्टीसूकरः प्रोक्तो भुक्टीच
 कृषीवलः १८ मणालं विशिनीमूलं मणालं वज्रमोषधौ काव्यंतुपितुरोज्ञेयाः काव्यं गंथानिवं
 धनं १९ लस्यदीर्घासुतज्ञेयं पितृकृता तथा २० कृतिरूपं हेमविज्ञानि पाडुव्यं रजत उच्यते २०
 उत्पलं नालिनं प्रोक्तं उत्पलं काष्ठमोषधिः वासुराचलिनोज्ञेया वासुराचापि भीमता २१ रजते

श्री० का
रा १० म

७

बुध १४ निमित्तहृदयोदेतु हिरोकास्मिन्जुकोरौवरोविरोविक्रमवांधवौ १५ कोशिकोवाशवोस्तुको
सायकोशरमाग्रीणो ध्वाताचलौमतोवहोमयूरागिशिखनौ १६ रधीरोसात्विकधीमतोवरोवरुड
ताशनौ कमलंकमलेकम्पसमरोरंध्रमुद्गयोः १७ यतंगोसलभादिषोऽर्केस्फाटिकभास्वरौ उ
त्संगश्वकरोक्त्रेडोवत्सस्तर्णकपुत्रयोः कांचन १८ तययोश्चायदायाऽहिसाऽनुकंपयोः दुमोत्तदो
पुरतेषु ध्रुवंनिश्चितनिश्चये १९ संचातेपूरणीपूरः श्वरः सूर्येनैरंजयोः सुधाचकोऽमलेकाव्येस
मयोः युद्धकालयोः १० धीवरंवल्कवत्पुवत्पुवत्कामणो उदरेगुत्वाऽऽकार्येषु कौपीनसंज्ञाचना
मचेतने २१ मधुरंचाप्रियस्वादुः शंभुव्रतमहेश्वरौ नित्यंस्वचानिजंप्रोक्तं वंदीप्तिस्तथैजसि २२
हायनेवर्षभोजनप्रसाचबुद्धि चिह्नयोः उदऽग्रागमोप्राप्ता वान्हेसूर्यो विभावस्त २३ ब्राह्मे
षकेभीरुः प्रवगः कटिभेदवर्णयोः २४ रूपमरसिंहकृतौ अनेकार्थध्वनिमंजर्या चतुःपदश्लो
धिकारः सम्राट् यनेष्वराजस्तेनमंडलस्येश्वरश्च यः शक्ति यश्चाजयाराजः संमंडंम्राडमिधो
यते १ योराक्षिवर्णस्यालोऽनी कडतिगघते अतः पुंष्यधिकृतोतेनार्थस्मितसंज्ञकः २ सुबुद्धिः स
सात्विराज्ञः सत्पुत्रं निश्चितं मया नित्युक्तः कर्मणोराज्ञः सक्रमसचिवोमतः ३ ययार्थयुक्तस्तुवरः म

चित्रचनामच २ शैलोद्विंशुमात् शैलोभाभानुर्भातुरर्धमा माश्रीकंठस्थावरस्था एरूप
 छागाच्यतप्रजाः ३ गोविंदोद्गरिगोसरबौशिवकह्मेदयाकपीशरोत्सेधयोकायः करा
 रसंधावधि ४ तेजपुरीषयोर्वर्द्धोवसतिः स्थाननक्तयोः सः रितामुद्रयोः सिधुः सात्तप्राका
 रतक्षयोः ५ चातकापत्यपोस्तोकायापव्यसनयारद्यः पिपासात्तोभयोस्तस्माभु
 वनेतोयलोभयोः ६ मध्याश्रमेधयोर्कश्यवाउद्योग्यनिविप्रयोः नित्तशैखरपायिष्ठे
 नृगवाणेशिलीमुखौ ७ तदजातिगजौपिलप्रदरोरामः मार्जशीशूसाद्येचैवकरभौहावौक्रं
 दनविभो ८ वनस्पत्यनलोदावौजीमूतोमेघपर्वतो वसुभौप्रियभूणालौचिकुरोकेरावंच
 लौ ९ अग्निपिकोकलौवैरिणौदानवैरिणौपंगुपद्याकणौशोश्वरौद्योमवाससी १० उंदानस्यौ
 मरुद्वौन्यप्रोधौवटदुधिलौध्वांसः काकौवकोध्वांसो नगशैलेनगोदुमः ११ बटोहस्वः खटू
 रसितिः पृथ्वीवितिदयः वद्रेस्तूकरैकोलः कलिः कलहकाश्याः कर्तृत्विः १२ धीर्जलोध्वांसः काठः प्र
 धिकूयः सरः प्रधिः १३ अयं गेहैः अयोडासः अमः खेदः अभाः ग्रीवावर्तिः कर्मजलंवर्तिः लांगलं हलं

अ.क
११

ने

10

प्रोथं द्योतयः किं शैरिः बुधा प्राहुः प्रोथं तलितं स्मृतं वाचकः स्मृतो वाग्मी ससभायां विचक्ष
णः ११ चक्रं गंचस्वकं विधातुं क्वचं यमध्यगं अतः किंतु फलदेवमस्मीयंत दीपययः १२ इष्टार्थं
सिद्धये दूरादीर्घदर्श इति स्मृतः काल्या ह्यथ भयो गपाजोः रुतं मानै चिकीमत एत कालौ उपसर्गो
प्रमं समीना रुभयणीका दक्षमाना पसंदाता सुप्रतेदिति गद्यते २० दोहकाले पयोहीना संठिनी
ति विधीयते प्रोथे वत्सो वत्सतरः प्रोथो हीगर्भिणी मता २१ विष्मं च घृणा दितं द्रत सार्प्य विलीन
कं हैयंगवीनमित्युक्तं नवनाते विचक्षणे २२ समागिरेः दिते सानुरय्या नीत्य पत्यका पंतीरं
विदुः पार मथाधोऽवस्मे वच २३ राजा हंसः स्मृतश्चुल्लैर्मनिनैर्मल्लिकाभिधः विष्नुताः चणोर्हंसा
धार्तराष्ट्राः सिते तरेः २४ मध्ये प्रकीर्ण मीत्युक्तं सरंतिर्मणि वंधयोः कतिष्ठात्मणि वंधांतं करम
कं रिशावकः २५ ज्येष्ठा कतिष्ठा निकटे ल्युदे सिन्धुनामका वाक्चोश्च प्रसृता गुल्फोरंतरं घनव
द्यते २६ प्रादेश तालगो कणी इति पूर्व उदाहृताः तर्ज्ज्यादिभिर्गुणैश्चित्ते गम्य क्रियापरेः २७ प्रसृ
तां गुलिभिर्प्राप्तैः करप्रतरलठ च्यते कतमुष्टि सरस्त्रियावरतिर्विततां गुलिः २८ वत्संप्रती

१

णिपाते निगद्यते प्रेष्यग्राभाधिककृतः स्वस्य सपुरुषोत्तमः ७ खंडो वर्षवर्षः प्रोक्तो घृताऽध्यस्तु
सारकः विषयाऽनंतरं शत्रुभिर्न चतदंतरं ५ योलस्माच्युतपाणिः स्वात्से पिराज्येषु भाष्यते कं
लिविन्यसेनं व्यूहः कार्यं पक्षे भवेद्विषः ६ प्रत्यासारं विदुः प्रशाः समस्तं च न माह वे प्रपरीते नाज
मनं ज्ञानी यादभिषेकानं ९ तुयंगरयपत्नी भंसेनांगमाभिधीयते स्यात्प्रति सरोर एव परिरोधस
मायनं ८ सतेवर्षं तिवायुद्धे यानं स्याद्दीरपानकं चापध्वनिश्च विस्फारः कवं धम शिरसो वयुः
८ निबंधनं मेखलां गं अंगस्य ग्राहणं समं वरुथोरयगुपिश्च गुल्मं सज्जनमिष्यते १० पुन
षोऽरिषु युक्ताप उपसर्पः सभाष्यते सद्भिर्युद्धयमारब्धातं सवलं भयमांश्चितं ११ दधरेश्चपि
कृतो युस्यान्तरे निश्चितजियः १२ महोत्साहः सविज्ञेयः पुरुषु कृते निश्चयः वृद्धितं स्वनितं प्रो
क्तं आलायं बंधनं मतं १३ मघनादंगजेन्द्राणां वमयुक्तरसीकरः दंतांतः प्रतिमानं च शृणु भक्तिस्तु
अंकुशः १४ विदुः जालं शरीरोत्पं पद्मं विज्ञाः प्रचक्षते अधोऽणो निपंता च निष्काको नाम सस्मृतः १५
अजानेया कुलिनाश्च शोको जेवः किशोरकः कां वोजाश्चैव वल्हः काः साधुवाही विनिनितकः १६

त्वकदेशो घनं वुसस्यात्सनदीमृदकोमतः ४३ परपूर्वावुयानादिसौ चते दिधिरिति अग्रेरुक्तः
 सदिधिषुपुसुसत्तपरोहितः ४४ स्वगामगाः स्मृताश्चैकाः सर्वदेवगृहेषु यतु दुग्धादिभांडस्या
 त्सेवा ४५ वयनं मतं ४६ रजतादिहंतं चेत्स्या भृगुरंजलं दायकं व्याख्यातायः कृती दातारानाससु
 कलास्त्रि ४६ स्थानं मूलपुरादयं वायानगरमिव्यते संसृष्टकोश्रसमयात्संज्ञाभादनिवर्तितः ४७
 उघनं यपि संवाधे गव्यूतिः क्रोशद्वयं आगसि वर्तमानाहं युक्ता यानि शिष्याणि ४८ श्रुतिबु
 द्विः स्मृतारात्रिः पुण्याहं पुन्यकर्मणि चिरं रात्रीरिति स्यात् चिरं रात्रं मनिषिभिः ४९ गणरात्रं
 निशावको वहुलो चमेता सितौ समाख्यातं सलिलोक्तं यन्तृणा सलिलेनति ५० अंतं प्रावासी
 ककब्धो मेडुकं कच यो विदुः लोकोयं भारतं प्रवर्षं चूर्णं स्यात् पुरा दुघं ५१ पंचरात्रादिवस्त्रे
 निर्मिता पुत्रका तु यपं चालिका इति व्यातातालक्रीडनकाश्च तासं ५२ सपरिष्वक्कन्यायां प्र
 दाता तत्कुकुदो मतः सोपद्रवं वा स्थिता भातुरुपा रागोप्ययं शशी ५३ मासौ यो चैत्रवैशखौ तवैव
 मधुमाधवौ ज्येष्ठाषाढा च म्रौ यदौ तो च शुक्रशुक्लौ धौ ५४ इत्यमरसिंहकृतौऽनेकार्थध्वनि
 मंजरी चतुर्थे कांडे संगणव समर्थितः ४ समाप्तं मद्रमस्तु संवत् १८७२ कुंभसाशितः ३=

एकौ तिस्यं कल्पमद्यप्ररुषितं चतुर्विधं स्मृतं वस्त्रं स्वक फलं क्रियी रामकं २८ महाधनारव्यमु
 रुचिवद्भूमूलं विचक्षणे योष्यं मधुमकरंदं भुक्त्वा सावकं बुद्धेः ३० बंधनं हतमिति विटपंत
 रुविस्तरं पालासला सयकं स्यात् प्रहृतं पिष्ट मुच्यते जंतौ जातौ पदुत्कृष्टं तद्रूपमाधिधीयते
 ३१ व्याघ्रपादः समस्तस्यात् दाहसाध्यमकारणं सुप्तवर्णी पदंगस्तनि रस्तं त्वरितो दितं ३२ नितान्त
 मधुरं वातं परुषं निष्ठुरं वचः असभावं चतुर्थी व्यं असंबंधं निर्धकं ३४ कल्पंकल्याणवाक्यो
 सत्याकल्पाक्तप्रिया अवके शीतरुर्वंध्यः सर्वलोहं चेतै ससं ३५ स्पष्टं चित्रं पदनामगम्यम
 श्रीकमुचते कांचनं रजते युक्तं हि राणं चक्रताकृतं ३६ तेनाहतं स्मृतं रूपं तद्वकुडनप्यमुच्य
 ते भूषणं कनकं शृंगि गवाक्षं पादबंधनं ३७ वेश्पावाशेषिवेशस्यादाते छंगरुडे दितं अर्थं प्र
 योगमाचार्याः कुंसीदं परिचक्षते ३८ वायकत्वचतद्रतं तच्छ्रिया सुविबेचमं स्यात् प्राहक
 दात्रोश्च अधमणोत्तमयोगोत्तमणीको ३९ पादः पतिनिभश्चेतवन्नुः कनकपिङ्गलः रक्तस्यामेस्म
 तो ध्वन्नः पिरंजो रेचनाग्रनेः ४० मैचका सितकोक्तसे श्राणाः कैकदाहाः आसारो वेगवान्नर्वर्षः प्रा
 हतुं मोक्षरागमः सीकुरपावनं चांष्टु मेधाग्निस्था दिरेमतः ४२ हादि संज्ञितस्योयः सददेशो देशवशा

अ. १३ नि
नरुचते उकारः कार्तिताडकनिर्घुणोर्ध्वनेपि च १५ एकारः कीर्तितो ज्ञानेनेतिश्च प्रकीर्तितः तकारः कीर्तितः
अक्षोडपुकेपि कीर्तितः १६ लोचयेथकारस्यात्यक्षरोभयरसोदंकलत्रं बुधैः प्रोक्तं चेदेहनेचदात्र
रि १७ बंधनेसाधनेधस्यादिधातरिमताचपिनकारः स्वांगतेबंधौस्तुतौहसेवकीर्तितः १८ नेतातावनः
समाख्यातः संरुणोनप्रकीर्तितः यठनेयः समाख्यातः यस्यातपनेचयातरि १९ जंझावातः फकारः स्यात्
फर्झ्झानेप्रकीर्तितः फूल्कारेपिचफः शक्तसयाफः परिभाषणे २० वकारिवरुणः प्रोक्तः कालसेचउ
दाहृतः नक्षत्रंभुधैः प्रोक्तः भवनेभः प्रकीर्तितः २१ दीप्तिर्भासास्वर्भूमिर्भौभयंकथितंबुधैः मः शिर
अंब्रमावेधामालक्ष्मीश्च प्रकीर्तिताः २२ पशोपः कथितः प्राज्ञैर्यावायुश्चशब्दतः पानेमातरियात्यागेक
थिताशब्दवेदिभिः २३ रश्मिरस्यनिलेवनहोरुशब्देचप्रकीर्तितं धनेरसिचभूमौ स्यात्तुर्भयेचप्रकीर्तितः २४
दीप्तिर्लक्ष्म्याच्चलंभूमिलोभयेचप्रकीर्तितः लंवातेलक्ष्म्यालः स्यात्लक्ष्म्यादनेलः प्रकीर्तितः २५ लोभे
षेचाशयेचैव कथिताशब्दवेदिभिः मानसेवरुणोवाणे वकारः प्रकीर्तितः २६ शंशिवंशकारंश्रयः
शचसीमितिनिगद्यते शयनंशीरितिप्राडाहिसायांश्रुर्निगद्यते २७ वकारः कथितः श्रुदेवोलक्ष्मीरितिकथ्यते
सः केयेवरुणोशलेतथाश्रुलिप्रकीर्तितः २८ लोकोपेवरुणोदश्रुतथाश्रुलितिरितः सः क्षेत्ररससिप्रोक्तोबुद्धेसः
शब्दशास्त्रे २९ इत्यमनेकार्थध्वनिमंजव्योएकादशभिधानलिंगानुशाशनम् समाप्तम् शुभं संवत् १२१२ १३

ॐ श्रीगणेशायनमः अकारो वासुदेवस्याः वाकारश्चापितामहः इकार उच्यते कामे लक्ष्मीरीकार उच्यते
 १ उकार शंकरः प्रोक्तः ऊकारश्चापिरक्षणे अकारो देवमातास्या इकारो दनुजप्रभुः २ एकारो देवजा
 तीनां मातासिद्धिः प्रकीर्तिता एकारो स्मर्यते पूर्वैर्जननी शब्दकोविदेः ३ एकार उच्यते विष्णुरेकारस्या
 नमो हेश्वरः ओकारस्तु भवेद्ब्रह्मा औकारो नंत उच्यते ४ अस्याश्चैपरब्रह्म अः स्याच्चैवमहेश्वरः कः प्रजाप
 तिरुद्विष्टः को वायुरिति शब्दितः ५ कश्चात्मेति समाख्यातः कः प्रकाशा उदाहृतः कं शिरो जलमाख्यातं कं
 सुखं च प्रकीर्तितं ६ कृषिवाकुमारख्यातः कः शब्दो दिविकीर्तित आकारोपि च खं प्रोक्तं तथा खमिन्द्रियं वि
 दुः ७ खर्गे सुखे च खं शब्दं शब्दशास्त्रविचक्षाणाः गोगणेशः समुदिष्टो गंधर्वो गप्रकीर्तितः ८ गं च गीतं चंगा
 जाया गौश्च धेनु सखती घोघंटा च समाख्यातो घोघनश्च प्रकीर्तितः ट इकारो भैरवः प्रोक्तो डकारो विष
 यश्च स्मृता च चंद्रमाः समाख्यातो भास्करश्च प्रकीर्तितः ९ निरमलं च समाख्यातं तरलं च प्रकीर्तितं हेदने
 च समाख्याता विद्वद्भिः शब्दो कोविदेः ११ वेगतेज समाख्यातो जयितेजः प्रकीर्तितो वजः प्रकथितः सूरभिः तेज
 शब्दशाशनेः १२ खैरुकारं कथितो नष्ट ऊः समुदाहृतः ऊकारो गोपकः प्रोक्तो जकार जरजरध्वनौ १३ दोधरि
 आकारं केचनो ध्वनौ च प्रकीर्तितः ह्रस्वध्वनौ च प्रोक्तः तथा चंदस्य मंडले १४ इकार शंकरे त्रासे डकारो ध्व